

Retreat i fengsel – et sakrament som virker?

Marit Skartveit

Født 1963, er offiser i Frelsesarmeen og teolog. Hun er leder for Frelsesarmeens fengselsarbeid og kapellan i Halden fengsel med ansvar for retreat. Hun har drevet retreat for innsatte i Halden fengsel siden 2013, og arbeider med en doktorgrad hvor hun forsker på helliggjørelse i metodistisk/salvasjonistisk tradisjon i sammenligning med theosis, guddommeliggjøring, i østlig ortodoks tradisjon.

Abstract

80

“Retreat in Prison: A Sacrament that Works?”

The essay presents the annual 21 day long silent retreat for inmates in Halden prison in relation to three theories. First, Erving Goffman’s theory of processes of mortification in total institutions. Thereafter a theory of Michel Foucault: Heterotopias in the perspective of change. The last part of the article is given to the Salvation Army’s theological teaching about the sacramental community, which works healing and freedom in those who participates and are open to be transformed. These theories are used together with research that is done on the retreat. This research consists of interviews of the retreat participants and reflections upon their experiences. The method of conversation between several different sources is used to examine the assertion that the retreat in Halden can become a place for deep personal change and transformation of human lives.

Søkeord: Retreat – Halden prison – sacramental community – transformation, Salvation Army – Veronica Orderud – Inger Marie Fridhov.

*Her er jeg. Du ser meg, Gud.
Du vet hvordan jeg har det.
Jeg kommer med hele meg
uten å overdrive, forminske eller forskjønne.
I tro på din godhet skjuler jeg ingen ting,
men lar lyset falle over skam og skygge.
Sannheten gjør meg fri,
sannheten og nåden.
Amen!*

Hva skjer når mennesker forandrer seg? Når noen snur livet sitt, enten sakte og sikkert over år eller helt plutselig og definitivt? Forskjellige vitenskapelige disipliner har sine svar, sosiologien vil kanskje kalle det rehabilitering, psykologien kan bruke ord som livshjelp, mestringssevne og positiv vekst. I teologiens univers er helliggjørelse og transformasjon ord som viser til troen på at mennesket kan forvandles, noe som skjer dypt nede i et menneskes liv. Det handler om å få et nytt senter å leve ut fra, en gudsrelasjon som i virkeligheten er en kilde for en ny orientering og nytt livsmot.

I fem somre har det vært gjennomført en lang, heltaus retreat for innsatte i Halden fengsel.² Seks innsatte velger frivillig å gå i «kloster» i tre uker uten TV, radio, samtaler eller annen input. I stillhet lever de i et strengt organisert dagsprogram som tematiserer de eksistensielle spørsmålene, særlig med tanke på eget liv, relasjoner og identitet. Redskapene som brukes er fra den gamle kristne tradisjonen: Tekstmeditasjon, veiledningssamtaler, stille måltider med musikk, messe med nattverd samt forskjellige symbolhandlinger. Fire forskjellige faser sørger for en naturlig framdrift og for at prosessen går videre.

Retreatene er et samarbeid mellom Frelsesarmeen, Den norske kirke og Halden fengsel og har i stor grad blitt gjennomført som et pilotprosjekt på dugnad. Forbildet er Klostersvägen i Sverige som startet med langretreatene i Kumla-anstalten i 2001 og har fått sin videreføring i klosteravdelingen i Skänninge³. I Sverige er retreatene godkjent og drevet av Kriminalvården i samarbeid med NAV (øumenisk organ for prestetjenesten), og Klostersvägen er en del av det faste tilbudet i fengselsdriften i Sverige.⁴

I Norge har forskningen fram til nå vært gjort i form av dybdeintervjuer med de innsatte som har gjennomført retreat i Halden fengsel.⁵ Det er også en doktoravhandling under arbeid.⁶ Retreatene har fått svært gode tilbakemeldinger fra de innsatte som har deltatt. De forteller om en ny ro, et bedre forhold til seg selv, en opplevelse av forsoning eller av å kunne starte på nytt. Mange har fått en tro på og et håp om at livet kan komme på rett kjørl. Samtidig forteller fengselsansatte at de ser innsatte som har falt til ro, «funnet seg selv» og som blir mer målbevisste på hva de vil etter retreaten. Det er viktig å nevne at deltakerne har hatt mange forskjellige livssyn, konfesjons- og religionstilhørighet. For noen har gudsforholdet vært viktig i prosessen, for andre er det ikke særlig interessant.

For Kriminalomsorgen er det ett spesifikt resultat som er viktig. Deres mål er null residiv, som betyr at den innsatte ikke kommer tilbake med en ny dom. Tilbakefall er det som lettest kan måles i rehabiliteringsarbeidet og som politikere og samfunnet for øvrig spør etter når Kriminalomsorgen skal evalueres.⁷ Fengslene har derfor flere forskjellige strategier for å nå dette målet: Et variert utdanningstilbud, arbeidstrening, rusmestring, fysisk trening og andre mer kognitive kursprogrammer. I tillegg åpner de for at mange frivillige organisasjoner kan komme inn med positive tilbud til de innsatte.

For retreatarbeidet er målet den personlige veksten mot å bli et helt og integrert menneske, sammen med et fokus på å hjelpe den enkelte på vei til et nytt liv uten kriminalitet. Troen er stor på at den som finner en vei til personlig vekst og helhet

også har større mulighet til å leve et annet liv utenfor murene etter soning.

Sett fra Frelsesarmeens synsvinkel treffer dette arbeidet midt i kirkens oppdrag.⁸ Det innbefatter både det som kalles den personlige og den sosiale helligheten, som bunner i troen på at en forvandling av mennesker og samfunnet faktisk er mulig, og at de to tingene henger sammen. Mennesker har fått fri vilje og når den kobles sammen med Guds hjelp finnes det en mulighet til å ta bedre valg og leve et godt liv. Tanken er at dersom mange mennesker forvandles i en positiv retning vil hele samfunnet til slutt merke det og forandre seg til det positive.

Det skilles her mellom de to begrepene forandring og forvandling.⁹ I denne artikkelen vil forandring defineres som noe mennesket selv eller tilfeldige hendelser driver fram. Til forskjell fra forandring innebærer en forvandling at Gud også virker i prosessen. Denne distinksjonen skal si noe om at forandringen som skjer når Gud virker er annerledes kvalitetsmessig – den går dypere og er mer varig – og retningen på prosessen styres av Guds mål for oss mennesker. Forvandling er det eneste som med rette kan kalles helliggjørelse, men den kan til gjengjeld starte overalt der mennesket samarbeider med Gud og åpner seg for hans krefter i sitt liv.¹⁰

I denne artikkelen vil jeg se nærmere på hva som virker i retreaten i fengselet, og hvordan det kan tolkes. Jeg vil vise til to forskere som ser retreaten i henholdsvis en sosiologisk og en filosofisk modell som begge søker å forklare hvordan en positiv forandring er mulig. Begge er interessante i skjæringspunktet mellom begrepene forandring og forvandling av mennesket. I den tredje delen vil jeg presentere min hypotese om at retreaten også kan sees som et sakramentalt fellesskap hvor forvandling er mulig fordi Gud er til stede og gir av seg selv til deltakerne. Et viktig element er den erfaringen som deltakerne selv har gjort seg og som er rapportert gjennom intervjuer i forskningen som allerede er nevnt. Erfaringene fra retreaten vil gå som en rød tråd gjennom hele artikkelen.

Mortifikasjonsprosess i en total institusjon

Seniorforsker ved KRUS, Inger Marie Fridhov, tegner i sin artikkel «På jupet – en fortelling om «kloster» i Halden fengsel» et bilde av det hun kaller to totale institusjoner som møter hverandre, nemlig fengselet og klosteret.¹¹ Teorien henter hun fra sosiologen Erving Goffman. Goffman hevder at begge de nevnte institusjoner er totale fordi alle livets arenaer, arbeid, fritid og søvn, er samlet under ett tak med et totalt og altomfattende regelverk. Innenfor disse totale institusjonene foregår det en mortifikasjonsprosess i de som oppholder seg der. Konkret blir det uttrykt i at de blir fratatt sivil identitet, sitt nettverk og sine eiendeler og får et nummer i institusjonen.

Fridhov peker på at det diskuteres og bestrides hvor totale institusjonene i virkeligheten er og at det i tillegg er en viktig forskjell mellom disse to; klosteroppholdet er frivillig, det er ikke fengselet. Men hun mener at klosteret og retreaten faktisk krever mer av den innsatte enn selve fengselet fordi den innsatte må gi ytterligere avkall på muligheten for sosialt liv og underholdning i den tiden han tilhører «klosteret». Hennes forklaring er at deltakerne velger streng disiplin for å oppnå frihet, slik klosterfolk alltid har gjort det.

Mortifikasjonsprosessen i fengselet er ifølge Fridhov ufrivillig og ubehagelig, mens mortifikasjonsprosessen i klosteret er «ubehagelig, for ikke å si svært smertefull, men frivillig og ønsket.»¹² Det at smerten og det harde erkjennelsesarbeidet er ønsket og villet gjør hele forskjellen. Deltakeren har selv et mål med prosessen: Selverkjennelse, oppgjør og forsoning, det hun betegner som «et nytt liv i ånd, sannhet, håp og glede.» Selverkjennelsen gjelder deltakerens dårlige sider, men vel så viktig er å få se sine gode sider, ferdigheter og styrke.

Når Fridhov sammenfatter hvorfor retreaten i Halden fengsel gir gode resultater peker hun på at straff og behandling ikke blandes sammen i dette tilbudet, deretter at frivilligheten er en sterk faktor, sammen med opplevelsen av fellesskap og daglig oppfølging av retreatlederne.

Mortifikasjon i bibelsk-teologisk sammenheng

Bildet som Fridhov/Goffman bruker av en mortifikasjonsprosess som pågår i deltakerne i klosteret har sin parallell i teologien om helliggjørelse eller forvandling av mennesket. En ny virkelighet blir oppsummert av Paulus i brevet til Romerne: «Har vi vokst sammen med Kristus i en død som er lik hans, skal vi være ett med ham i en oppstandelse som er lik hans» (Rom 6,5). Til Galaterne skriver han: «Jeg er korsfestet med Kristus; jeg lever ikke lenger selv, men Kristus lever i meg.» (Gal 2,19b20-).

Her er mortifikasjonsprosessen tydelig: Paulus snakker ikke om sin fysiske død, men en død som kan erfares i menneskets liv. Tanken er at det gamle mennesket som streber etter så mye for seg selv, men som ikke ser hva som er best for det, må dø for at noe nytt og friskt skal få vokse fram. Det nye er ikke produsert av mennesket, men av Gud, og dette guddommelige livet gjør mennesket helt og oppreist og gir en tydelig retning i menneskets liv og det som kan kalles en forsoning, med Gud, seg selv og sine omgivelser.

Finner vi mortifikasjonsprosessen i retreatprogrammets innhold? Fridhov peker på hvordan selve rammene, klosteret, legger opp til og fremmer denne prosessen i retreatdeltakerne ved å sette begrensninger i alle retninger: Ingen kontakt med familie og venner, ikke lov til å snakke sammen, ingen nyheter, men pålegg om å delta på samlinger, ritualer, samtaler, meditasjon og dagbokskriving. «Retreaten representerer på den måten et enda mer totalt regime enn selve fengslet.» Men det totale regimet og dødsprosessen har en hensikt: «Alt er innrettet mot å gi deltakeren hjelp til hjelp til selverkjennelse, ta oppgjør, forsøke forsoningens vei i forhold til ofrene og velge et nytt liv i ånd, sannhet, håp og glede.»

Vi har sett at Bibelen og den teologiske helliggjørelsesteorien fremstiller en dødsprosess som er personlig og transformerende på en måte som ikke bare trekker noe fra men også legger noe til. Har innholdet i retreaten i Halden den samme virkningen av personlig transformasjon?

I retreatprogrammet er mortifikasjonsprosessen tematisert og tydeliggjort på flere måter.¹³ Helt fra starten av retreaten snakkes det om at mennesket er både godt og ondt og en av de ignatianske øvelsene består i å sette navn på og gjenkjenne de drivkreftene i seg selv som fører til det gode i livet og de som fører til det onde. Poenget er å forstå hvor impulser og følelser fører. Det er et hovedpoeng for den ignatianske spiritualiteten at mennesket kan lære seg å «skjelne» på denne måten og deretter være i stand til å velge å gjøre de beste handlingene og gi avkall på de dårlige alternativene. Oppgjøret med fortiden og valget om å gå en ny vei bygger på denne innsikten og prosessene fortsetter kanskje med helt konkrete valg om å snu seg fra et negativt miljø, selv om det er velkjent, til å satse på noe annet som kan gi livet et nytt og bedre innhold. Dette er både en mortifikasjonsprosess og en livsprosess på en og samme tid: Det «gamle mennesket», den gamle tankegangen og det gamle livet må «dø» for at noe nytt skal bli en virkelighet. I denne sammenheng kan vi se at erkjennelse er smertefullt, og siden vi tror at vi vokser på erkjennelsen er også det å vokse som menneske smertefullt. Hver enkelt må velge sårbarhet, velge å legge ned masken, velge å følge sin lengsel etter noe nytt. Og deretter ta konkrete valg og fortsette på den veien.

Det virker kanskje naivt å ha en så stor tro på menneskets evne til å velge rett bare

en får tenke seg om. Ignatius av Loyola, den spanske adelsmannen og munken fra 1500-tallet som utarbeidet de åndelige øvelsene som blir brukt i retreaten, regnet både med menneskets mulighet til å ta frie valg, men også en Gud som både åpenbarer seg selv og som gir seg selv i form av kjærlighet, sannhet, innsikt og rettferdighet. Og det er denne siste komponenten som gjør den faktiske forskjellen eller forvandlingen.

Fridhov peker ikke direkte på gudsdimensjonen i sin artikkel, men vi finner flere elementer som kan overføres til en kristen forklaring: Askese som middel til frigjøring, nytt liv, forsoning, frihet og opplevelsen av fellesskap er noen av dem.

Heterotopier i endringsperspektiv

I sin mastergradsstudie «Bot og bedring. En studie av religiøse forestillinger og praksiser i moderne kriminalomsorg» har teolog og tidligere innsatt Veronica Orderud (1972 -) blant annet skrevet om retreat i fengsel som heterotopi¹⁴. Hun baserer seg på filosof og idehistoriker Michel Foucaults (1926-1984) teori om rom og sted som faktorer i maktrelasjoner og som kan bidra til en endring i den personen som befinner seg i dette rommet. Foucault definerer heterotopien som et virkelig rom som eksisterer alle steder (til forskjell fra utopien) og som skaper et sett relasjoner med utgangspunkt i ulike fysiske steder. Heterotopien står i relasjon til, eller er forbundet med alle andre rom, men er motsetning til alle andre steder.

I fengselet er det i utgangspunktet to heterotopier: Fengselets med sin disiplin og sosiale kontroll og fangepopulasjonens motmakt med andre verdier og uskrevne regler. «Systemet» og fangemiljøet er to diskurser som står mot hverandre, noe som kan gjøre rehabilitering vanskelig.

Inn i denne virkeligheten blir «klosteret» et nytt og annerledes rom med sine egne regler og relasjoner, som et tredje rom. Det blir en ny heterotopi som gir mening innenfra for den som deltar: «Strukturen i klosteret er tøffere enn i fengslet, men det virker fordi alle er en del av den. De samme kravene stilles til alle.»¹⁵ Orderud hevder at dette tredje rommet muliggjør en positiv endring ved å være et alternativ til fengselet og fangekulturen. I det tredje rommet finnes muligheten til å velge en ny identitet og denne identiteten utledes ikke av lovbruddet, men er heller ikke uavhengig av det. Ved å stå i sin egen fortid og ta ansvar og erkjenne skyld og svakhet er det mulig å legge grunnlaget for noe nye nytt og bedre.

Orderud argumenterer for at både rommet og innholdet er viktig for endringsprosessen. Rommet må inneholde noe som gir gjenklang hos de innsatte, som de kjenner igjen, og som fremstår troverdig. Hun mener bruken av bibeltekster fremmer identifikasjonsperspektivet og at tekstene blir sett som noe ekte og varig og relevant for livet. Det forsterkes av at presten som formidler tekstene blir sett som tillitsvekkende. «I dette ligger det ikke nødvendigvis at den innsatte må være troende, men at både det som formidles og formidleren må være ekte.»¹⁶

Hun peker også på viktigheten av at den innsatte, når den tiden kommer, gis medborgerskap i samfunnet for å opprettholde effekten av prosessen. Dersom det ikke gis mulighet for å komme tilbake som samfunnsborger tvinges den innsatte til å gå tilbake til identiteten som kriminell og utstøtt.¹⁷

Relasjonsskaping og ny identitet

Et viktig element i denne teorien er at rommet *skaper* relasjoner. Hvis vi overfører det til retreaten er rommet fysisk og materielt lukket på den måten at bare deltakerne,

en klostervert, retreatlederne og fire betjenter har lov til å komme inn på avdelingen. Retreatavdelingen er en avsondret del av fengselet og livet leves svært nært på hverandre for de som oppholder seg der i 21 dager. Men også innholdet blir eksklusivt, bare de som er innenfor får delta i øvelsene, ritualene og samtalene. Her skjer det som ikke skjer ellers i fengselet at betjenter, innsatte og ledere gir hverandre en klem hver morgen og hver kveld, står sammen omkring lysgloben og ber og snakker åpent om livet sitt. Det understreker det Orderud sier om at rommet *sammen med* innholdet skaper relasjoner som ikke var der på forhånd. Retreaten innebærer en adskilthet fra alt annet og gir et fellesskap omkring det som er annerledes og som oppleves positivt, autentisk og eksklusivt.

Dette rommet gir også muligheten for å finne en ny identitet, utover fange/kriminell-statusen. Retreat-rommet oppleves ikke som en del av maktapparatet i fengselet eller fangemiljøet. Her kan man velge å ikke se seg selv først og fremst som innsatt, og noen uttrykker det ved å si at de føler seg som om de er på ferie. Deltakerne presenteres for tanken om at de er mer enn sine lovbrudd og at alle mennesker har samme grunnleggende verdi. Det tematiseres også at alle mennesker med sine egenskaper og kapasitet har noe å bidra med til samfunnet. Den enkelte har derfor en mulighet til å redefinere seg selv uavhengig av fengselets massive vegger, retreaten utvider rommet og blir en vei ut av fengselet til noe større. Orderud peker imidlertid på at veien til en ny frihet går gjennom en erkjennelse og et oppgjør med det som har vært.

Tilgivelse som hjemkomst og medborgerskap

Orderud understreker at det å få medborgerskap i det samfunnet en tilhører etter soning er avgjørende for at forandringsprosessen kan fortsette. Og medborgerskap henger sammen med det å bli tilgitt, at samfunnet godtar at en har sonet ferdig og gir en ny mulighet for deltakelse.

I retreatprogrammet er tilgivelse og forsoning to store temaer. Forsoning innebærer å erkjenne både det en har gjort og livet en har ført, noe som er vanskelig og kan kreve stort mot. I retreaten er neste skritt å be Gud om tilgivelse. Det ser ut til at disse to tingene; forsoning i forhold til sitt eget liv og ritualet som markerer Guds tilgivelse ofte er de første skrittene på veien mot å tilgi seg selv. Deretter kommer troen på at det kanskje er mulig å få tilgivelse og forsoning seg med andre og til slutt gå tilbake til plassen sin i samfunnet.

I retreatens program tematiseres tilgivelse og forsoning med et ritual som har fokus på det å komme hjem. Fortellingen om den bortkomne sønnen (eller Sønnen som kom hjem, Luk 15,11-32) står sentralt i arbeidet med forsoning og tilgivelse. «Da kom han til seg selv,» sier lignelsen om mannen som var så langt nede som det går an. Og denne første «hjemkomsten» – til seg selv – førte til at han begynte på den konkrete hjemveien mot huset der faren hans bodde. Den andre «hjemkomsten» er til de andre: til familien, venner, nærmiljøet eller storsamfunnet.

Roald Iversen, forsker ved St. Olavs hospital, avd. Brøset (Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri) definerer i sin doktorgrad tilgivelse mellom mennesker som «re-membering».¹⁸ Det handler ikke om å glemme uretten, sier han, heller ikke om å bare huske den, men om å gjøre noe for at *de som er rammet av uretten* kan bli gjeninnsatt i et fellesskap som man har blitt utestengt fra på grunn av krenkelsen/forbrytelsen. Han peker videre på at tilgivelsen er en «event». Den har ikke noe underliggende motiv, den er en gave, noe som skjer. Man tilgir ikke litt – eller noe – men alt. Man tilgir eller tilgir ikke. Tilgivelsen har som effekt at den skyldige blir tatt tilbake inn i fellesskapet. Og dersom den som er tilgitt ikke kan bli tatt inn i varmen i det miljøet der lovbruddet ble gjort, settes han eller hun likevel fri til å starte på nytt et annet sted.

«Tilgivelsen konstituerer et nytt *membership* i en institusjon (et parforhold, en familie, et arbeidsfellesskap, en lokalmenighet, et samfunnsfellesskap; eller, hvis ingen av delene er mulige, slik tilfellet kan være med en masse-morder som kanskje må tilbringe hele sitt liv i fengsel, *en menneskehet*: Selv *han* er en av oss).»¹⁹

Vi ser at tilgivelsen er frigjørende, og at friheten ytrer seg blant annet som muligheten til å gå inn i samfunnet igjen og leve livet på en annen måte.

Også gudsrelasjonen kan helbredes når den ene parten gis tilgivelse uten betingelser. Iversen går til roten av ordet tilgivelse i Det nye testamentet. Tilgivelse kommer av ordet *aphiemi*: «Gi slipp på, forlate, la bli igjen, atskille, avskjedige, løslate, sette fri». Vi ser at Jesus har en forkjærlighet for kjeltringer, medløpere, prostituerte, utstøtte, mistilpassede: «Det er ikke de friske som trenger lege, men de syke.» (Luk 5,31-32). Iversen peker på at Jesu forkynnelse når et klimaks i hans tilgivelse, som innbefatter å ikke holde regning med synden, men å akseptere synderen, som får et nytt liv og et løfte om et evig liv. Han peker på at Jesus også tilgir utenfor den religiøse kulten, han tilgir synderne, noe som var forbeholdt Gud. Jesu tilgivelse *gjen-innsetter* (*re-member*) mennesker i et fellesskap. Iversen fremholder dette som en egenskap ved selve tilgivelsen: Den lager rom for en ny plass i fellesskapet for den som har vært utstøtt.

Denne sammenhengen mellom tilgivelsen og gjen-innsettelsen i samfunnet/fellesskapet er interessant når vi tenker på innsatte, og vi kan se det sammen med Orderuds funn om at den positive forandringen bare kan fortsette dersom den innsatte blir tatt imot som medborger av samfunnet ellers. Det betyr at vi må forvente at samfunnet vil tilgi den som har sonet ferdig for at vedkommende kan få frihet og rom til å starte et annerledes og nytt liv. Men det gjelder også i mindre fellesskap at tilgivelsen må følges av en vilje til å gi den tilgitte plass i fellesskapet igjen.

Orderud sier videre noe om at endringer kan skje kollektivt. Hun peker på at klosteret virker fordi «alle er en del av det. De samme kravene stilles til alle.» Også Fridhov peker på fellesskapet som en viktig faktor for at klosteret gir resultater. Jeg vil nå se på en forklaring som ser mer direkte på det åndelige aspektet i retreaten som et helende element og som noe som skjer i selve fellesskapet. Vi skal se retreat-fellesskapet som et *sakramentalt fellesskap* hvor Gud og mennesker samarbeider om ikke bare forandring, men om en varig forvandling. Men før vi kommer så langt må vi si noe om gudsbegrepet i retreatsammenhengen.

Hvilken gud?

Et relevant spørsmål er hvilken gud som blir presentert i retreaten. Rammene er tydelig kristne med bruk av bibeltekster og det er morgenbønn og kveldsmesse med kristent innhold. Hovedfokus er på den katolske munken Ignatius' åndelige øvelser fra 1500-tallet, og disse er oppdatert til dagens språk. Det er to kristne prester som er veiledere. Likevel er ikke bildet entydig, fordi retreatens gudsbilde ikke er normativt på noen måte. Det presiseres at deltakerne selv kan legge hva de vil i begrepet gud, slik at en kristen vil be til Gud, en muslim til Allah og en nyreligiøs vil forholde seg til energiene i kosmos. En agnostiker eller ateist vil kunne tenke at gud er hans eget indre jeg. Målet for retreaten er derfor ikke å gjøre noen religiøse eller å bli rettroende, men å finne veien inn til seg selv for å kunne leve et godt liv.

I den kristne teologien finnes det bare en Gud. Dersom mennesker har kontakt med Gud er det den ene og sanne Gud. Bibelens test på om det er Gud som virker er veldig enkel: Hva er følgene av det som har skjedd? Bibelen understreker to ting som tegn på at Gud virker i et menneskes liv: For det første en vilje til å vende ryggen til det gamle livet og la det «dø» og deretter det faktum at nye holdninger og handlemåter blir tydelige, drevet fram av Guds kjærlighet.

En ny indre ro, mildere oppførsel, pliktoppfyllende arbeid, et ønske om å fornye relasjonene sine ved hjelp av oppgjør, en opplevelse av tilgivelse eller forsoning med eget liv, et nytt fokus på framtiden, alt dette oppgis av de innsatte som følger av retreatdeltakelsen²⁰. Dersom disse tingene skjer med retreatdeltakerne er det naturlig å tenke at Gud, slik han presenteres i Bibelen, virker i retreatens rom uavhengig av hvordan han blir definert av den enkelte.

Hva betyr det så at et fellesskap er sakramentalt?

Frelsesarmeen definerer et sakrament som «et ytre og synlig tegn på indre og åndelig nåde. Det er et tegn på nåde som en kan se, lukte, høre, berøre eller smake.»²¹ Samtidig er det «en hendelse der ... vår tro beveger seg inn i noe som er bortenfor teologisk formulering og menneskelige forsøk på å forstå.»²²

Når det er snakk om det sakramentale rommet vil de fleste tenke på kirkerommet der sakramentene ord, vann, brød og vin forvaltes av en prest, som regel i ramme av en gudstjeneste. Ofte er sakramentsforvaltningen eksklusiv på den måten at bare de dømte har lov til å motta nattverden og de som skal døpes må ha vært gjennom en opplæring som fører fram til dåpen.

Frelsesarmeen tenker noe annerledes. Det legges ikke så stor vekt på formidlingen av de vanlige sakramentene vann, brød og vin, men det legges vekt på at Jesus Kristus er det eneste sanne sakramentet.²³ Det betyr at nåden og det gode som Gud gir oss, helt fra vår fødsel, kommer via Jesus, gjennom det faktum at han ble menneske og har gjort forsoning for oss alle.²⁴ *Sacramentum* (lat) oversetter i Bibelen det greske ordet *mysterion*, og Paulus understreker at Guds *mysterion* er «Kristus i oss, håpet om herlighet» (Koll 1,27).

Frelsesarmeen hevder at Den hellige ånd ikke trenger noen kanaler for å formidle nåde, men er fri til å bruke hva han vil for å nå mennesker med sine gaver, noe som også inkluderer formelle sakramenter.²⁵ Frelsesarmeen mener også at det nye testamentet ikke legger vekt på formidling av nåde gjennom materielle ting, men gjennom personer og relasjoner. Evangeliet forteller om en direkte overføring av nåde og kjærlighet til alle mennesker, først gjennom Gud Sønnen og Gud Den hellige ånd, men siden også gjennom kirken og den enkelte troende.²⁶ Den som tror bærer Kristus i seg selv, og vil gi videre hans kjærlighet til den verden han lever i. Den troendes liv kan derfor beskrives som sakramentalt, dersom det blir understreket at nåden kommer fra Gud, ikke fra mennesket.

Kan en retreat være et sakramentalt fellesskap?

Retreatfellesskapet i Halden fengsel består av syv innsatte, to veiledere, fire betjenter, en avdelingsleder og en veileder for veilederne. Bare disse har tilgang til retreatavdelingen, noe som gjør det mulig å forme et eget fellesskap. Det blir tett og nært, men spørsmålet blir om det også kan kalles sakramentalt?

Et sakramentalt fellesskap er et fellesskap der Guds kraft eller nåde virker. I Frelsesarmeens teologi defineres det som den kristne menigheten som får sin næring fra Kristus. Menigheten er Guds tegn.²⁷ I det ligger et kollektivt element; et rom der mennesker er sammen om det som skjer. Det er verken menneskene eller selve rommet som gjør det virksomt, men det at Gud er til stede og både åpenbarer seg (trer fram på en måte som det er mulig å erfare) og formidler seg selv til de som er i rommet. Det vil si at dersom retreaten regnes som et sakramentalt fellesskap kan deltakerne i retreatsammenheng ta imot noe som er fra Gud dersom de ønsker

det og åpner seg for det. Det skjer ikke automatisk, men som svar på en lengsel eller åpenhet eller bønn og en vilje til å delta i det som skjer. Retreatdeltakeren er villig til å forholde seg til en åndelig realitet. I tillegg er han villig til å la det skje gjennom og i det fellesskapet som retreaten utgjør. Så vil Gud selv finne tid og sted.

Det er en mystikk i Frelsesarmeens teologi om sakramenter som samsvarer med retreatens fokus og form: Fokuset i retreaten er ikke først og fremst på sakramentsforvaltningen i gudstjenesten, men på meditasjon over bibeltekstene (øvelsene), mennesket som åpner seg i stillheten, fellesskapet som nådeformidler og en personlig erfaring av Guds kjærlighet. Jeg vil derfor hevde at elementene i retreaten underbygger Frelsesarmeens syn på sakramenter og at retreaten blir et sakramentalt fellesskap for de som åpner for det. La oss se på noen av erfaringene som er gjort i fengselet i Halden.

Erfaringer av Gud?

Fortellingene fra klosteret i fengselet inneholder elementer som kan tolkes som åndelige erfaringer. De innsatte forteller av og til om øyeblikk som gjør et sterkt inntrykk og som sitter «i kroppen» selv etter lang tid. Det kan være en opplevelse av å bli fylt av frihetsfølelse eller kjærlighet eller hvor de fikk en spesiell innsikt/forståelse eller erfaring av at noe viktig skjedde. Noen snakker om en slik erfaring som et vendepunkt i livet. Det kan skje gjennom deltakelse i gudstjeneste, gjennom ritualer som brenning av synder, fotvask eller nattverd, gjennom samtale, i ettertanke når en ligger på en benk i den lille hagen eller på hvilken som helst måte disse erfaringene kommer.

Åndelige erfaringer som dette underbygger tanken om at Gud bruker den menneskelige kroppen, intellektet og følelsene, ja, hele mennesket som mottakerapparat, og at han formidler seg selv på en måte som av og til kan registreres. Derfor kan noen av retreatdeltakerne fortelle, selv etter flere år, om forskjellige opplevelser av noe transformerende, som har preget eller formet dem i større eller mindre grad.

Dersom erfaringen blir en hendelse som ikke fører til noe videre bevisst kontakt med Gud, vil det kanskje bare bli med den ene opplevelsen. Men dersom kommunikasjonen med Gud fortsetter i tiden etter retreaten kan vi si at deltakeren har gått inn i en åndelig prosess, på linje med den mentale prosessen som skjer. Det blir i kristen tankegang kalt en helliggjørelsesprosess, hvor mennesket slipes mot Gud og den verden det lever i og formes av det. Denne formingen gjør mennesket friere og helere.

Ut fra det som er skrevet til nå kan det virke som om den åndelige prosessen er avhengig av spesielle hendelser eller gudsåpenbaringer, men det er ikke riktig. Det som er viktig er den vedvarende, åpne relasjonen med Gud i form av bønn, tillit, meditasjon eller en annen form for kontakt. Men det faktum at det fortelles om åndelige erfaringer er et tegn på det som kalles det mystiske aspektet i retreaten: Gud finnes og han er ikke passiv. Og ofte kan en spesiell hendelse hjelpe til slik at Gud blir vurdert som virkelig.

Den åndelige prosessen har som mål å forberede mennesket på å leve evig. Hvert eneste menneske har en kapasitet for å leve i fellesskap med Gud og for å romme han på en eller annen måte. Den lengselen som mange kjenner kan bli møtt i en gjensidig relasjon og et liv sammen med Gud. Det betyr at frigjøringen og helbredelsen av den som frivillig utsetter seg for det vil fortsette resten av livet så lenge relasjonen til Gud er levende. Den relasjonen er så sterk at livet da vil fortsette etter døden i en transformert tilstand.

Oppsummering og avslutning

Vi ser at mange ting tyder på at retreatfellesskapet i Halden fengsel er kreativt og levende på en slik måte at de som tilbringer tre uker der forteller at det har forandret dem. Det som skjer kan lignes med en mortifikasjonsprosess hvor deltakerne frivillig går inn i et strengt regime uten mange ytre stimuli og blir tvunget inn i en prosess av refleksjon og ettertanke. Det som blir prosessert er eget liv i et forsonings- og vekstperspektiv, og i dette miljøet kan det oppleves frigjøring gjennom et oppgjør med fortiden slik at noe nytt kan få plass. Retreaten kan også ses som et eget rom, en heterotopi, med egne rammer og definert innhold, der den som er innenfor ser mening og sammenheng i det som skjer. Dette rommet skaper relasjoner blant de som lever i det, og bidrar til endring i den enkeltes liv. Retreaten er derfor et rom hvor forandring og identitetsbygging kan skje. Innholdet gir retning og form til prosessen. Vi har sett at tilgivelse er viktig for å kunne starte på nytt og at den gir medborgerskap der den er et faktum.

I siste del av artikkelen har jeg pekt på at den som ønsker det også kan gå inn i en åndelig prosess. De erfaringene som blir gjort av å møte noe hellig og stort får virkninger som viser at forandring er mulig og holder på å skje. Når det er Gud som gjør forandringene kan vi kalle det forvandling eller transformasjon, fordi virkningene da kommer fra hans kjærlighet, de er mer varige og har et mål. Hvert menneske vil beskrive det forskjellig, men felles for helliggjørelsesprosessene er at det er inngått en kontakt og en ny relasjon med den transcendenten virkeligheten vi kaller Gud, og denne kontakten får følger i hverdagslivet som leves etterpå.

Retreatfellesskapet kan derfor sies å være sakramentalt på den måten at Guds godhet og nåde blir formidlet til de som deltar. Det skjer gjennom rammene, innholdet og personene som deltar i retreatprogrammet og det kan forvandle livet til den som går inn i relasjonen til Gud.

Epilog (gjengitt med tillatelse av innsatt, fra retreat 2017):

«Hele verdens mangfold venter på meg. Jeg gleder meg over menneskene jeg skal bli kjent med. Jeg er spent på å få treffe dem, utveksle erfaringer, være enig og uenig. Jeg lar meg overraske av nye opplevelser. En ny tekst, et godt måltid, en stille kveld, musikk, kunst – alt beriker livet mitt. Og jeg er takknemlig for troens verden, som langsomt åpner seg for meg. Livets mange spennende muligheter ligger foran meg. Vis meg hva jeg skal velge, Gud. Jeg vil stille meg åpen for alt.»

Noter

1. Innledningsbønnen i kveldsmessen på retreaten i Halden fengsel.
2. For retreatens innhold, se: Ignatius av Loyola, *Pilegrimens beretning og åndelige øvelser*, St Olavs klassikere (Oslo: St Olavs forlag, 2017). Forskning på retreat i Halden fengsel: Leif Gunnar Engedal, "Retreat i Halden fengsel. Rapport om erfaringer fra retreat sommeren 2014," (Oslo 2015). Lise Catherine Finn og Gro Lunde, "Rapport om: Retreat som metode. Fører retreat til endring hos deltakerne?" (Halden: Halden fengsel, 2014).
3. Kriminalvården Sverige, "Röster om att gå i tystnad–En beskrivning och analys av Kriminalvårdens klosterverksamhet," (2016).
4. Sverige Kriminalvården, "Klostervägen - För dig som vill hitta hem till den du är," (Norrköping, 2016).
5. Finn og Lunde, *Rapport om: Retreat som metode*, Engedal, *Retreat i Halden fengsel*.

-
6. Vegard Holm: "Retreat in change - experienced by the lived body". Det teologiske menighetsfakultet, Oslo.
-
7. «Forskriften § 1-2. Formål: Så langt det er forenlig med hensynet til samfunnets sikkerhet og den alminnelige rettsoppfatning, skal forholdene legges til rette for at den straffedømte gis mulighet til å endre livsførsel og hindre tilbakefall.» Retningslinjer til straffegjennomføringsloven, revidert 27. oktober 2008, lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 1. oktober 2015.
-
8. Frelsesarmeens Hovedkvarter, *Håndbok i troselære* (Oslo: Frelsesarmeens Hovedkvarter, 2013). Kapittel 12.
-
9. Jeg bruker forvandling på tross av en noe merkelig klang, siden det er ordet Frelsesarmeen alltid har brukt, men kommer til å bruke transformasjon parallelt.
-
10. "Salvation is a healing process in which, from the moment one begins to cooperate with divine healing powers, one enters upon the way." Theodore Runyon, *Exploring the Range of Theology* (Eugene, Oregon: Wipf & Stock, 2012), 84.
-
11. Inger Marie Fridhov, "På jupet. En fortelling om "kloster" i Halden fengsel," *Festskrift til Yngve Hammerlin* (2017).
-
12. Fridhov, På jupet.
-
13. Utvalget av øvelser som brukes i retreaten er ikke publisert noe sted, men hele programmet følger de fire ukene i Ignatius av Loyolas åndelige øvelser, med vekt på det som kalles prinsipp og fundament, samt første og andre uke. Øvelsene tar utgangspunkt i bibeltekster som det mediteres og reflekteres over. Loyola, *Pilegrimens Beretning*.
-
14. Veronica Orderud, "'Bot og bedring' En studie av religiøse forestillinger og praksiser i moderne kriminalomsorg" (*Religion og samfunn, Universitetet i Oslo, 2014*).
-
15. Orderud, *Bot og bedring*, 79.
-
16. Orderud, *Bot og bedring*, 91.
-
17. Orderud, *Bot og bedring*, 120.
-
18. Roald Iversen, "Barmhjertighet og frigjøring. Sjelesorg som kritisk hermeneutisk praksis. Refleksjoner i grenselandet mellom teologi og filosofi. Kapittel 10." (*Det teologiske Menighetsfakultet, 2013*). 298 ff.
-
19. Iversen, *Barmhjertighet og frigjøring*, 299.
-
20. I tillegg til de nevnte norske og svenske rapportene se også Kjell Arnold Nyhus, *Hvis jeg har en sjel. Fortellinger fra klosteret i fengselet* (Oslo: Vårt Land forlag, 2015).
-
21. Frelsesarmeen, *Ordet om frelse. Frelsesarmeens håndbok i troselære* (Oslo: Frelsesarmeens hovedkvarter, 1999) 124.
-
22. Min oversettelse. *The Salvation Army, The Salvation Army Handbook of Doctrine* (London: Salvation Books, 2010): 269.
-
23. Frelsesarmeen, *Ordet om frelse*, 117.
-
24. Leo G. Cox, "Prevenient Grace - a Wesleyan View," *Journal of the Evangelical Theological Society* 12, no. 3 (2006), 145.
-
25. Adam Nicholas Couchman, "The Neo-Sacramental Theology of the Salvation Army" (A Bht. dissertation submitted to Charles Sturt University, 2007 October): 1.
-
26. Robert Street, *Called to Be God's People. The International Spiritual Life Commission, Its Report, Implications and Challenges*. (London, UK: Salvation Books, 1999): 112-113.
-
27. Frelsesarmeen, *Ordet om frelse*, 117.
-

